

Ivan Cankar:

Monna Lisa.

Poslušaj to žalostno zgodbo in ne boš se čudil več, da sem pust in siv!

Zaljubil sem se v maja . . . Nikar se ne smej! Tudi pusti ljudje imajo pravico do maja in do ljubezni. In solnce sije na puščavo žarneje nego na mlado njivo.

Prišel sem v krčmo. Saj poznaš tiste stare, tihe, polumračne krčme, kjer se človek počuti kakor doma za toplo pečjo. V takih krajih se zbirajo mirni, spodobni, že nekoliko postarni ljudje, ki ne marajo glasnih besed in napitnic. Tam sem jo ugledal prvikrat in sem se takoj zaljubil.

Večerjala sta, ona in njen mož. Njega sem poznal še iz študentovskih let in nisem vedel, da je oženjen. Neprijeten človek je bil. Majhen, droben, črnkast; vse je bilo črnkasto, lasje, oči, polt; celo na govorici in na obnašanju je bilo nekaj, ne vem kaj . . . nekaj črnkastega. Govoril je sila hitro, po sto do stoinpetdeset besed v minuti in vsenavzkriž, skokoma, brez vsake zveze. Prvo uro bi človek mislil, da je čisto nedolžen, le nekoliko prismojen; drugo uro bi rekel, da je zvitorepec brez primere; tretjo uro pa bi pljunil in šel. Pisal se je za Bennatija, kar je bilo nepotrebno, ker je razodevala že njegova nemirna senca laško pokolenje.

On je še cmokal z mokrimi ustnicami, ona je bila že povečerjala. Sedela je pokonci, roke sklenjene v naročju. Najprej, še prej nego njega in krčmo in ostale goste sem videl njen obraz. In sem se v tistem hipu zaljubil vanj, kakor sem že povedal. Omamljen sem bil, kako bi rekel, premagan, na tla pobit. Smehljala se je; ta smehljaj je bil ves prepojen s sladkostjo; ne prepojen — zastrupljen; zakaj tista sladkost je bila kakor strup spoznanja in brezsrčne vsevednosti. Devica ti ponuja studenčnico, ženska strup — kako boš volil? Volil boš strup. Kajti Adam si: večno življenje in paradiž za poslednje spoznanje! To spoznanje je bilo tudi v očeh, v tistem pogledu, polnem razgaljene nedolžnosti, otroške pohote in sitega počivanja; ženska greši in vprašuje: kaj je greh? . . . Taka je bila Monna Lisa.

To se pravi, ime ji je bilo Lida. En sam glasnik je kazal na razliko. Bila je malomeščanska Monna Lisa, ljubljanska. Ne dala bi se slikati Lionardu, temveč Koželju. Ali vse to je prazna estetika;

kaj bi ž njo v tem ognju, ki mi je razpalil glavo in noče ugasniti? Še zdaj ne! . . .

Poleg gospe je sedel dolg, zaspan fant, kodrolas, modrook, s čisto vsakdanjim, skoraj neumnim obrazom. Ves večer ni zinil besede in nihče se ni zmenil zanj. Ko mi je segel v roko, je narahlo zazehal.

Mož mi je dolgo in krepko stiskal obedve roki ter je govoril brez nehanja same gole, puste brezmislice.

„Nič se nisi postaral, pa te nisem videl sedem kraških let!... Kaj je novega v literaturi, v umetnosti? Napredek pač, na vseh koncih in krajih! Škoda le, da je naš narod tako majhen! Če bi, na primer, združili vse kajkavce . . . Jaz sem se oženil . . . saj vidiš mojo ženo . . . oprosti: gospod Lamut — moja žena! . . . in zdaj živim čisto zase, v kajbici, v kajbici! Zanimam se le ob nedeljah za umetnost in take reči, le ob nedeljah in praznikih . . . Ti seveda, ki stojiš takorekoč sredi kulturnega viharja . . . ali še stojiš? . . . To je moj mladi prijatelj, oprosti: gospod Svožil — gospod Lamut! Doma je z Moravskega, učen človek, filolog! . . . Tako se zdaj poznamo . . . sploh pa se poznajo pošteni ljudje že od rojstva!“

Kaj je bilo v tej plohi, vedi Bog sam; odkritosrčnost ni bila. In na vsezadnje je morda govoril nekoliko drugače. Jaz sem bil omamljen, na tla pobit, kakor sem že povedal.

Molčala je ves čas, ves čas se je smehljela, in začutil sem, kako je težko legel njen pogled na moje čelo. Da bi se ne onesvestil, ali da bi ne napravil kakršne koli neumnosti, sem strmel na njene roke. Ali tiste njene roke, polne in bele, sklenjene v naročju, so bile kakor njen smehljaj in njen pogled. Gledale so name in so se mi smehljale, s smehljajem polnim zadnjega, brezsravnega spoznanja.

Mož je govoril, govoril; mili Bog!

„Kajbica, resnična kajbica! O domače ognjišče, sveti hram!... Drugi kolovratijo po svetu, ceste pa se človek naveliča, doma nikoli ne. Glej, jaz sem svojo srečo zaklenil . . . zaklenil v kajbico. Ne maram, da bi kdo gledal skozi duri, še z enim očesom ne, še skozi ključavnico ne. Tudi pismonoša ostane v veži, troje korakov od duri; in če bi prišel, Bog nas varuj, eksekutor v hišo, bi mu znosil vse pod stopnice, še tapete in omet . . . Kakor večna luč sije moja sreča v kajbici; meni samemu. Ali razumeš? Nekaj imeti, česar drugi nihče nima . . . čisto sam zase . . . ljudje hodijo mimo in ne

vidijo, ne vprašajo . . . kakor gre ubog popotnik mimo zaklada in ne vidi skritega plamena . . . Kdo je že tisti, ki je pel o vrtu skrivnostnem, na vekomaj zaprtem, kakor ga nosi vsak človek v svojem srcu? Jaz ga ne nosim le v svojem srcu; z očmi ga lahko ogledam, z rokami ga lahko otipam — moja kajbica je moj skrivnostni vrt. Drugi vodijo svojo srečo na izprehod, v družbo, v gledališče, v koncert in jo razkazujejo ljudem — kakor nespameten otrok, ki kaže tovarišem svoje bonbone, da jih ogledujejo zavidne oči in otipavajo nečedni prsti. Tudi jaz se ne bojim sveta, celo v krčmo zahajam; ali moja sreča je doma zaklenjena; tam gori večna luč, meni samemu na radost . . .“

Monna Lisa se je smehljala.

„Kaj namerava s tem brezmiselnim in gnusnim besedovanjem?“ me je spreletelo. „Pravi, da zaklepa svojo večno luč, pa jo je brez sramu prižgal kar v krčmi!“

On je hitel, da so se mu ustna penila.

„Zdaj misliš . . . natanko vem, kaj misliš: da sem ljubosumen. In že zbiraš iz teh in iz onih globočin svojo modrost. Da ljubosumen človek govori o svoji ljubosumnosti, kadar bi bilo najmanj treba; da jo razodeva tam, kjer bi jo rad pod zemljo skril; in da torej ni prav nič nevaren človek. Ali to je vse druga stvar, ta moj skrivnostni vrt . . . Na, tukaj je moja žena . . . poljubi jo in povedal ti bom, če si jo poljubil po vseh pravilih. Ali bi rad?“

Mraz mi je lezel po kosteh. Monna Lisa se je smehljala.

On je pokazal na dolgega, zaspanega fanta.

„Tale je že storil, pa ne čisto po pravilih, ker je še otrok. Neroden je bil . . . trubadur pač, trubadur. Zdaj ne zahaja več k nam, naveličal se je; le včasih se prikaže pod oknom . . . Drugače pa je moj dobrotnik; čisto radovoljno mi je pomagal korigirati latinske preparacije . . .“

Dolgi fant je malomarno odmahnil z roko, kakor da bi hotel reči: „Eh kaj, ni spomina vredno!“

Mož pa je govoril dalje, da je v meni vse trepetalo od gnusa.

„Hvaležnost je vendarle najlepša čednost na svetu! Zakaj hvaležnost rodi spet hvaležnost, dobrota dobroto in vse tako dalje . . . kakor visoke strme stopnice do nebes. Kadar ugledam človeka, ki mi je le kdaj ponudil kozarec vina, ne morem drugače, nego da mu planem krog vratu . . . res ne morem drugače! . . . Skoraj nerodno je, če je človek tako mehkega srca; le s prstom se ga dotakni, pa ostane odtis kakor v testu!“

„Kaj pomeni ta ostudnost?“ sem pomislil. Ves omamljen sem bil; ne kapljice vina nisem okusil, pa sem bil pijan; lovil sem misli kakor pes muhe.

„Ali je prismojenec, da ne pomisli, kako mu kapljajo besede iz ust, kakor potne kaplje s čela — brez povoda in brez pomena, prazne in nikamor namenjene? Ali je za vsem tem besedovanjem grda misel, ki se ogrinja v predpustne šare, da bi zakrila svoj spačeni obraz? . . . In čemu name ta ploha? Saj ni mogel vedeti v prvem trenutku, da sem prosil dežja!“

Iz vsega, kar sem takrat mislil in občutil, se je izluščila in je visoko vzkipela najmočnejša misel, ki me je takoj vsega prevzela: čudna misel, da bi pogledal v tisto kajbico, da bi jo prebrskal vso do poslednjega kotička in da bi si jo nazadnje osvojil, vso, tudi tisto večno luč, da bi svetila meni samemu.

Njegove besede so mi bile naposled kakor dež, ki potrkava na okno; komaj sem jih še slišal, dasi je iztegal svoje dolge prste preko mize ter me grabil za komolec.

Zgodilo se je nekaj posebnega; natanko ne vem, če se je zgodilo; ali takrat sem bil omamljen, kakor sem že povedal. Zazdelo se mi je, da so se njene težke, podolgaste trepalnice nekoliko zgenile, da je bil pogled še bolj moten in globok; prešerno in zasmehovaje v greh vabeč. In zazdelo se mi je nadalje, da so se njene ustnice nasmehljale meni samemu, da je ta smehljaj, ki je prej oholo in prešestno govoril vsemu svetu, nenadoma ogovoril mene samega ter da je napol pomilovaje, napol prijazno pozdravil mojo ljubezen.

Prav v tistem trenutku je mož spustil zatvornico svoje besedne povodnji in je vstal čisto brez povoda.

„Nikar ne zameri . . . toda glej, moji ženi se pozna, da je zaspana. Če je človek navajen na domače ognjišče . . . na skrivnostni vrt . . . Zbogom, dragi prijatelj, zbogom! Lahko noč!“

Stisnil in stresel mi je trikrat obedve roki; gospa se je narahlo poklonila, zelo narahlo. Dolgi fant je šel za njima kakor senca. —

Jaz sem bil premagan, na tla pobit, kakor sem že povedal. Nobene pametne misli nisem zalotil tisti večer, ne vso dolgo noč. Gorelo mi je v glavi, bolan sem bil. Kar je plesalo pred mojimi očmi, niso bile ne misli, ne podobe, temveč ose in muhe.

Od zgodnje mladosti sem človek, ki imam načela in se nikoli nisem pehal za ideali. V šoli nisem bil nikoli zaprt. V uradu nikoli nisem dobil ukora. V javnem življenju, tako literarnem kakor političnem, sem bil zmerom navdušen . . . ne navdušen, temveč navdan

za zmeren napredek. Moje življenje je čisto in belo kakor aristokratska dlan. Če se izprašam svojih grehov, ostaneta prazna papir in spovednica. Svojo ženo ljubim, kakor se spodobi; ne preteepam je in tudi ji ne kratim nobenega veselja, ki se strinja z mojim stanovskim ugledom. Svoje otroke vzgajam v versko-nravnem duhu, kakor je zapisano. Tako bi stal lahko pred vsakim sodnikom v življenju in po smrti ves trd in miren kakor skala na Krasu.

Drugače se je zgodilo. Tisti večer se je zasukalo moje življenje, pogledalo je na mračno večerno stran in ni moglo odvrniti oči. Vse, kar je bilo v meni, je izginilo, utopilo se; ostalo mi je komaj še ime. Saj si rekel sam, da je moj obraz mrtvaški in da sem pust in siv.

Zjutraj po tistem večeru sem poskušal zbrati svoje misli — kakor da bi segal za kapeljni v plitko vodo.

„Sanje pač niso bile . . . Takih črnkastih prismojencev ni v sanjah. Tudi Monne Lise ne . . . Zdaj pojdem tja, v kajbico, v skrivnostni vrt . . . Kako bi tja, kod drži cesta? To je zdaj poglavitno, je vse!“

Takrat se je vzdignilo pred mojim čelom kakor zid. Ne morem ga prodreti z očmi, da bi videl paradiž; ne morem ga preskočiti, da bi planil v večno življenje ali v brezdanko smrti; kako bi ga izpodkopal s temi nohtovi? Nikjer ni poti, na vseh štirih straneh je zastražen paradiž . . .

Če bi prišel in pozvonil, bi se prikazala med durmi stara služabnica z mozoličastim obrazom, srepim pogledom in škrbastimi ustmi.

„Kaj bi radi?“

„Ali je gospod . . .“

„Ne gospoda in ne gospe ni doma; nikoli jih ni!“

In duri bi se ropotoma zaprle.

Pozneje so mi povedali, da je bilo res tako; vselej kadar je trepetajoča roka trkala na duri paradiža.

Če bi mu rekel:

„Ti, pridi k meni; jutri je moj god . . .“

„Ne morem, ne morem!“ bi hitel. „Ne morem nikamor zdoma! Domače ognjišče, sveti hram . . . Sploh pa — kaj je god? Stara šega, ki ljudem le neprilike dela . . .“

Pozneje so mi povedali, da je bilo res tako; vselej, kadar se je koprnjenje po krivih potih opotekalo v paradiž.

Če bi ju obadva pozdravil na cesti in se jima spoštljivo pridružil:

„Dovolita . . .“

„Nikakor ne, prosim, gospod! Tolika ljubeznivost . . . pozna se ti, da si truden, počitka potreben . . . Tudi moja žena, sirota . . .“

In tako dalje, vrag ga vzemi! Povedali so mi, da je bilo res tako, kadar je vzdihovala za njima trubadurska ljubezen. —

Vse to so bile same nespametne misli, blodne podobe, ki so se užigale in so ugašale, kakor se vzdigajo in padajo iskre iz plamena v plamen. Ena sama misel je bila v moji pameti kakor za gozda, tista misel:

„Kako v kajbico, kako v paradiž, v skrivnostni vrt?“

Misel je bila vsa otroška in neumna; ali bila je kakor smrt, ki ne odneha do zadnjega. In bila je kakor človek, ki se utaplja, utopiti neče ter lovi z rokami, da bi zgrabil zrak. V vsem tem blodnem iskanju, v vsej bolesi se je svetil pred mojimi očmi njen smehljaj in je vabil, kakor vabi solnce jetnika.

Ne vem kakšni so bili, kako so minili tisti dnevi. V uradu sem dobil prvi ukor v svojem dolgem, poštemem življenju. Svetnik me je poklical in me je vprašal s takim glasom, kakor da bi me ošvrknil po licu:

„Kako je, gospod Lamut? Ali vam je teta umrla?“

„Kakšna teta?“ sem jecljal osupel in neumen. „Nimam tete!“

„Saj ste si bili dovolili čisto samovoljno tridneven dopust!“

Strmel sem, ker nisem vedel prav ničesar o dopustu. Mislim sem ves čas, da sem bil v pisarni, pa sem hodil ne vem kod.

„Ali ste bolni?“ je vprašal svetnik in me je pogledal srepo izpod naočnikov.

„Ne . . . kako bolan?“

„Torej ste pohajkovali tri dni in tri noči, brez dovoljenja pohajkovali, in pijančevali tudi, oči vas razodevajo! Če bi ne bili pametno služili že sedem let . . . poberite se v božjem imenu!“

Grob človek je, toda v srcu blag. Ob njegovi pridigi sem izprevidel, da ni v nevarnosti le moja sreča in moje življenje, temveč tudi moj stanovski ugled. Vse se je zibalo na klini. Zato sem sklenil, da nagnem klino, pa naj pade vse kamorkoli, na to ali na ono stran; vse, življenje, sreča in stanovski ugled.

(Dalje prihodnjič.)

Ivan Cankar:

Monna Lisa.

(Dalje.)

Ko sem šel tisti večer iz pisarne ter stopil iz veže na ulico, sem ugledal Bennatija skoraj nos ob nos. Odskočil je za korak, nato pa me je zgrabil za roke ter jih je stiskal in stresal po svoji gnusni navadi.

„Ali je mogoče? Ali je mogoče?“

„Pozdravljam!“ sem rekel in nisem vedel, kaj bi.

„Tolikokrat sem te videl, hitel sem za teboj, iskal sem te, pa si izginil kakor megla . . . kakor vešča v grm!“

„Kje videl?“ sem se začudil.

Nato se je začudil sam še bolj, tako da je tlesknil z rokama ter povzdignil oči.

„Kje videl! Ali nisi bil pod mojim oknom vsak večer? Kaj večer — pol dne in pol noči! Saj ne vem, če si prihajal nalašč pod moje okno; morda si se tam le izprehajal, ker ti je cesta všeč, dasi nič posebnega ni ta naša cesta in temna je in ozka in tlak je ves razdejan . . . To mestno gospodarstvo! Magnatom elektriko, nam petrolej, pa še ta skopo merjen! . . . Sploh pa ima vsak človek svoj poseben okus; jaz, na primer, se najrajši izprehajam po kolo-vozi na ljubljanskem polju; včasih obtičim do gležnjev v blatu. Zakaj bi se ti ne izprehajal po naši cesti? Morda študiraš ljudstvo, njega pocestne šege in navade . . . ti, ki stojiš takorekoč sredi kulturnega viharja in gledaš z drugačnimi očmi nego mi, ki smo, kako bi rekel, le smeti v domačiji človeštva . . . V nedeljo, na primer, sem bil v Jakopičevem paviljonu . . . ali si bil že tam?“

„Ne vem!“ sem odgovoril. Ploha me je bila vsega omamila.

„Kako . . . ne vem!“ se je začudil, skoraj prestrašil. „Tak dogodek, mejnik bi rekel . . . pa bi šel človek mimo in bi pozabil . . . Ali, prijatelj, ne varaj me! Poznam te, vidim tvoj nasmeh!“

Nisem se bil nasmehnil; njegove besede so mi padale kakor trda toča v obraz, tako da je bil ves leden.

„Misliš si: kaj bi razodeval visoke občutke ljudem, ki stoje takorekoč pod hribom, ko se ti razgleduješ po vesoljnosti? . . . Toda vprašam te: čemu bi tudi pohleven črviček ne pogledal v

solnce? . . . Ko sem bil v paviljonu, sem občutil vso svojo nevrednost. Kakor cestinar v cerkvi . . . Še svojemu srcu si nisem upal reči: glej, to je umetnost, je lepota! Kaj veš, cestinar, kaj je lepota! Poklekni in moli! . . . Prosim te, prijatelj, nikar me ne zasmehuj! Ti, seveda, stojiš pokonci pred lepoto, kakor pravičnik pred Bogom . . .“

Nenadoma se je čudno spačil njegov obraz; zadobil je nekako odurno, zlagano, čisto beraško ponižnost.

„Kako bi sodil umetnost, ko si jo gledati komaj upam? Ti pa si učen in moder, stojiš takorekoč sredi kulturnega viharja . . . Prijatelj! Jutri bo praznik in ob nedeljah in praznikih, saj veš, se zanimam za umetnost . . . stopim v božji hram. Ali bi ne hotel, ali bi se ne ponižal . . . ne, previsoka je prošnja!“

„Kaj bi rad?“ sem vprašal; sam sem čutil, da se mi glas trese od srda in studa.

„Ali bi ne hotel pomagati tem mojim nevrednim očem, da bi gledale, kakor se lepota spodobi gledati? . . .“

Še preden je vse do kraja zblebetal in zvihral, mi je bilo pri srcu, da bi zavriskal in da bi objel to ostudno črnkasto gobezdalo. Ko sva se poslovila, sem mu tudi jaz krepko in prisrčno stisnil obedve roki.

Takrat sem bil prepričan, da je čisto navaden tepec, kakor jih hodi po svetu brez števila. Vesel je sam svojih besed, spakuje se, ker mu je prirojeno. Vse tisto blebetanje o paradižu, o kajbici, o skrivnostnem vrtu, vse samo spakovanje brez misli in brez namena. Senca je, pa sem mislil, da je človek; megla je, pa sem mislil, da je zid.

Poglavitno vprašanje je zdaj bilo, če pride ona z njim. Če pride, sem rekel v svojem srcu, je prag za menoj, sem stopil v vežo, v izbo, v paradiž. Kajti sklenil sem bil . . . vrag vedi, nekaj čudnega sem bil sklenil: da se jima priklenem za peta kakor senca, kakor pes. Če bi se trikrat otresla, bi se trikrat povrnil; vrtil bi se krog obeh prav kakor senca opoldne. Kaj spodobnost, kaj ponos, kaj stanovski ugled! Pričo ljudi, na očitni cesti se ga oklenem pod pazduho ter ga ne izpustim. Če me zmerja, če vpije nad menoj, se mu vljudno priklonim, se mu prijazno nasmehnem: „Da, gospod, koristno je in dobro, če si človek malo pljuča razkriči; zdravniki so potrdili. In hude besede niso greh; mlajši župniki celo pravijo, da je Bogu dopadljivo, če recimo prijatelj pozdravi prijatelja: O hudiča, kod si pa hodil? . . . Kar kriči, kar razmahni se, saj vem,

da vse drugače misliš!“ In če bi me pred pragom pehal in suval, kakor je pritlikav, bi ga narahlo odrinil, bi se mu vljudno priklonil in prijazno nasmehnil ter bi rekel: „Zmerom je zdravo, gospod, da se človek malo izmuči in razgreje, posebno takole pod večer; kajti pisarniško življenje ubija, napravi človeka mehkužnega. Le nikar se ne boj zamere, saj vem, da ne misliš name, temveč na svoje zdravje!“ — Take reči sem bil sklenil.

Spal sem tisto noč slabo in vstal sem, ko se je komaj danilo. Nebo je bilo čisto jasno, le na vzhodu so se vžigale tenke rdeče meglice.

Šel sem v kavarno ter sem tam od šestih do devetih gledal na uro. Ob devetih sem se napotil v drevored in sem se jezil na ljudi, ker so bili vsi prazniški, solnčni in spomladanski, kakor da bi nikoli ne bilo na svetu Monne Lise in njenega spoznanja. Tam od daleč, izza kostanjev, se je nenadoma zasvetilo nekaj belega, svetlega, kakor obraz; bil je žarek, ki je švignil izpod temnega listja preko debla. V tistem trenutku me je nekdo z vso močjo zgrabil pod pazduho.

„Ali si prišel? Ali ne lažejo moje oči? Stavil bi cekin . . . Pozdravljen, prijatelj! Tudi moja žena te pozdravlja. Toda ona . . . saj veš — ženska! Ženske se ne zanimajo za umetnost, niti ne ob nedeljah in praznikih. Zanimajo se rajše za mačke, za pse, za papige. Moja, recimo, se zanima za dišave. Pomisli, kaj ti pravi — da ima vsak človek svoj poseben duh, kakor svoj obraz in svoj glas? Rekel boš, ali pa si vsaj misliš, da je to pasja modrost . . . pa vendarle je čudno! . . . Ali pojdeva takoj? Ali se odkriješ v paviljonu? Jaz ne!“

Govoril je tako naglas, vse v eni sapi, da so se ljudje smehljaje ozirali. V prvem hipu me je hudo zadelo v srce, da je bil sam in gnusil se mi je blebetavec ves, kakor je bil: priskutno sladki, zlagano ponižni obraz, nemirne oči, ki nikomur niso pogledale v lice, in posebno še glas, ki je cmokaje in hlastaje spremljal brezmiselne besede. Ali prav v tem dolgem in brnečem blebetanju sem se vzdramil in zazdelo se mi je koristno, da je prišel sam. Če bi bila prišla z njim in bi se ravnal po svojih ponočnih namerah in mislih . . . milost božja! Vse bi bilo izgubljeno, takoj; prvi pogled bi rekel in prvi smehljaj: „Bratec, zlata jabolka niso lesnike za paglavce!“ In on bi se krohtal, po tenkih bedrih bi se tolkel in bi oznanjal v svoji neumni odkritosrčnosti: „Saj sem vedel, saj sem vedel . . . prešestovati je hotel, pa ni znal!“ . . . Zdaj je bil

sam in me je streznil. Oklenem se njega najprej, sem rekel, primem ga in ga več ne izpustim. Bodi on moj prag in moje stopnice! Kolikor je malo, vsaj nekaj je, kar naju od te ure družī — ta žalostni paviljon za umetnost. Pa če bi bila krčma ali ječa, ali če bi bil obcestni jarek opolnoči, vseeno je!

Še zdaj ne vem, če se je gnusoba res zanimal za umetnost, vsaj ob nedeljah in praznikih, kakor je pravil. Vse njegove besede so bile take, da jih je človek lahko na dlani ogledoval, pa nazadnje ničesar pametnega ni videl. Če je bila sama gola neumnost, mu nikar ne zameri Bog; ali zdaj se mi vse zdi, da je bilo zadaj za vsem tem kvasanjem in hlastanjem, za vsem tem spakovanjem nekaj prav posebno umazanega — vrag vedi kaj!

Stopila sva v paviljon. Odkril se je globoko že na pragu, hodil je po prstih, glavo je držal postrani. Govoril ni več tako naglas, kakor na cesti, ali šepetal je cmokaje, sikaje in sopihaje, da so ljudje mršili obrvi ter pokašljevali.

Hodila sva počasi iz izbe v izbo, on je kazal sem, kazal tja z svojo dolgo, koščeno roko. Videl nisem ničesar nego okvirje, barvo, luč in par širokih ženskih klobukov. Ali trudil sem se, da bi razumel njegovo šepetanje in da bi mu odgovarjal po pameti. Kar je vprašal in kar je povedal, je bilo vse tako čudno zverženo in tako nenadno, da nisem vedel, če se norčuje, ali če je norec.

Zatisnil je s prstom desno oko, nagnil glavo na levo ramo ter pokazal na sliko, ki je bila čisto navaden portret.

„Ali vidiš?“

„Da!“

„Pazno poglej, samo z levim očesom!“

Tudi jaz sem zatisnil desno oko.

„Kaj vidiš?“

„Portret je . . . ženska, nič posebno lepa . . .“

„Ne, ne . . . seveda, ti gledaš z drugačnimi očmi, ker stojiš takorekoč . . . Ali se ti ne zdi, da je umetnik hotel pravzaprav naslikati repo?“

„Repo?“

„Tisto podzimsko repo mislim, tisto ploščato, široko, ki ima zgoraj šop, spodaj čop . . . Ali se ti ne zdi?“

„Prav zares, da se mi ne zdi! . . . Ženski obraz je, kakor tudi ga ogledujem . . . pa če bi ga z nosom gledal!“

„Ne zameri, prosim, ne zameri nevrednežu! Ti seveda, ki takorekoč . . . ti vidiš drugače . . . vidiš lepoto, jaz repo!“

Nenadoma se je tako zdrznil ter se me oklenil, da sem se prestrašil. Kazal je s trepetajočo roko.

„Tam, tam!“

Na steni je visela v skromnem okvirju majhna, precej navadna slika; slika tiste vrste, ki takorekoč molče; človek gre mimo in ne ve, kaj bi rekel. V katalogu je bilo napisano: „Breze v mraku“.

Izpustil je mojo roko, sključil se je v dve gube, strmel je na tiste „breze v mraku“ in je težko sopel.

„Kolika lepota, kolika lepota!“

„Čedna stvar!“

„Čedna stvar, ne zameri! . . . Seveda, ti gledaš drugače . . . Ali moje oči, te moje nevredne oči so ugledale nebesa . . . pokleknil bi človek! . . . Ti seveda . . . vsa višja so tvoja nebesa! . . . O da bi mogel zakleniti človek to lepoto v svoj tihi hram, v svoj skrivnostni vrt, da bi jo molil vsak večer, vidno znamenje nevidne lepote božje!“

Tolika navdušenost se mi je zdela neodkritosrčna in odurna; toda navsezadnje . . . še za vse drugačne stvari so bili navdušeni ljudje. In zaradi visokih besed . . . saj ne ve, kako se mu opleta jezik.

Nobene slike ni maral več videti, tudi govoril je edino še o „brezah v mraku“ ter kako in kje bi visela slika v njegovem „skrivnostnem vrtu“. Tudi na cesti je govoril dalje, samo glasneje. Spremil sem ga prav do doma; ko sva se v veži poslovila, je bilo blizu enajstih dopoldne. Natihem sem upal, da me povabi za trenotek seboj, vsaj na čašico predjužinske slivovke, če ne drugače; ali upal nisem tako močno, da bi bil žalosten, ko je s tankimi, krivenčastimi nogami odhitel po stopnicah.

Še tisti dan me je obsenčila misel, ki sem jo nazadnje res izvršil. Računal sem dolgo in tehtno. Bilo je nadvse jasno, da si moram najprej osvojiti njega, kakor je, priskutnost in gnusoba. Osvojiti si ga, čisto ga prikleniti nase. Ne z enim samim mahom, kar izza hrbta, temveč previdno, polagoma, korak za korakom. Res je morda zvitorepec; ali še v vsakem zvitorepstvu je bilo vse polno otroške lahkovernosti. Sklenil sem, da kupim tiste bedaste „breze v mraku“ in da jih poklonim gnusobi.

Ker je bila razstava že skoraj ob zaključku, sem šel k Jakopiču in sem napravil to kupčijo. Nekoliko sram me je bilo; za tisti denar bi bil lahko dobil vse kaj drugega; tudi Jakopič sam je privzdignil obrvi in je narahlo zahrkal. Meni pa v tistih časih ni bilo do umetnosti in do stanovskega ugleda.

Ko sem romal z brezami proti stanovanju Bennatija, po tisti ozki, temni cesti z razdejanim tlakom, me je obšlo neprijetno čustvo — kakor da bi šel miloščine prosit. Pomislil sem, če ne bi bilo boljše, da bi to nevšečno skrpucalo, ki mi je bilo v roki težko kakor kamen, oddal postreščku in zraven še lepo pismo, v katerem bi z vso skromnostjo in na takten način poklonil skrivnostnemu vrtu to vidno znamenje nevidne lepote božje. Vez hvaležnosti bi ne bila nič slabejša . . . sam je rekel, da je hvaležnost najlepša čednost na svetu. In bolj taktno bi bilo tako ravnanje, takorekoč bolj gosposko in umerjeno. To romanje, to trkanje na zaklenjene duri pa je vsiljivo, dvoumno — kakor da bi ponujal šopek dami, ki ne mara ne šopka in ne mene in ne ve, ali bi me zapodila, ali bi se z zlaganim smehljajem zahvalila.

Ob takih mislih sem stal v veži, skoraj že pod stopnicami. In še v dvomih, še v vsem neprijetnem obotavljanju sem vzdignil roko in sem pozvonil. Najmanj četrť ure sem stal pred durmi kakor obtoženec, ki čaka trepetajoč in prisluškujoč, da ga pokličejo pred sodnika. Ali ni stopil previden korak proti durim? Ali ni pogledalo radovedno oko skozi ključavnico? Ali niso zašepetali pritajeni glasovi?

Nanagloma in truščema so se odprle duri, tako da sem se prestrašil ter odskočil za korak. Pred menoj je stal Bennati v dolgi pisani halji; njegov obraz se mi je zdel ves spremenjen; glava sklonjena, ustna stisnjena, pogled teman in sovražen. Morda se mi je tako le zdelo, zakaj v tistih časih sem bil omamljen in sem slabo videl, kakor sem že povedal. Tudi on je odskočil za korak, nato pa mu je sama cukrena sladkost nabrala lice v tisočere gube.

„Ti, prijatelj? Kako dolgo sem te čakal, s kolikim hrepenjem! Vsak sleherni večer sem te videl, odpiral sem duri, prisluškal v vežo . . . Naposled! Pozdravljen v moji skromni domačiji, nevredni, da bi jo počastil učenjak, ki stoji takorekoč . . .“

Zgrabil me je pod pazduho, vlekel me je v prvo izbo ter me posadil na zofo. Izba je bila opravljena zelo preprosto in po mojih mislih tudi zelo neokusno; kakor da bi bilo pohištvo po golem naključju znešeno iz vseh časov in vseh krajev; nemirno je bilo vse, gostobesedno in zlagano, kakor gospodar sam.

„Kateri angel ti je bil pokazal k meni pot? Srečen sem, tresem se od sreče, takorekoč . . .“

Spet se mi je vzdigal v prsih gnus, ker sem čutil, da so vse besede nemarno zlagane, da je bil tudi pozdrav zlagan. Nerodno in v zadregi sem odvijal omot in nisem vedel, kaj in kako bi rekel.

„Prinesel sem ti . . . Zadnjič si bil tako navdušen, da sem si mislil: zakaj bi mu ne napravil te male, čisto male prijaznosti? Take malenkosti . . . rekel bi, taki bonboni utrjujejo prijateljstvo. Sprejmi iz mojih rok . . .“

Ugledal je „breze“, opotekel se je, zgrudil se na zofo, položil roke na kolena, nagnil glavo globoko na ramo ter zamižal. Zdelo se mi je celo, da je njegov obraz bolj siv in star, nego po navadi.

Planil sem, skočil k njemu ter ga stresel za rame.

„Prijatelj . . . za božjo voljo!“

Ozrl sem se po izbi; tam nekje je stal vrč poln vode.

„Prijatelj . . . prosim te . . . nikar!“

Škropil sem na vso moč, da je curljala voda preko čela mimo nosa ter kapala od tenke brade na telovnik. Polagoma in počasi je vzdignil trepalnice, pogledal me je srepo z motnimi, tujimi očmi, kakor iz sanj. In je šepetal težko sopeč:

„Prijatelj . . . o prijatelj!“

In nenadoma, kakor da je bil siloma zbral vse svoje poslednje moči, je razprostrl roke ter je planil pokonci v svoji dolgi pisani halji.

„Prijatelj . . . dobrotnik!“ je zakričal in me je objel tako tesno krog vratu, da si je otiral svoja mokra lica ob mojih.

Mene je zazeblo od studa. Ali objemal sem ga tudi sam — kako bi drugače? Kakšna gnusna komedija!

Vzdramil se je, ozrl se po izbi, ozrl se name in njegove oči so bile vse solzne.

„Torej ni še, ni še prijateljstvo prazna beseda, z dimom in vetrom bežeča! Torej ni še, ni še izumrla dobrotnost, tista sveta, čista dobrotnost, ki otira tuje solze in ne misli na svoje!“ . . .

Najrajši bi mu bil pljunil v obraz; toda prigovarjal sem mu in tolažil sem ga z rahlim, mirnim glasom.

„Zakaj se vznemirjaš, prijatelj? Taka malenkost . . . ni vredno, da bi človek govoril, kaj šele, da bi omedleval . . . Če bi ti prinesel bogastva, zaklad izpod Krima, ne rečem . . .“

Postavil se je predme ves užaljen, grenak.

„Malenkost? Malenkost! . . . Kaj je veliko, mogočno, nadzemsko? Umetnost, lepota, dobrot, nebesa — malenkost! . . . Ali veš, prijatelj, da si mi rešil življenje, pravkar, v tem trenutku? Od tiste blagoslovljene ure, ko sva stala pred to podobo, pred tem vidnim znamenjem . . . ni bilo v moji glavi nobene misli več, v mojem srcu nobenega poželenja več, nego: breze! Breze v mraku!“ Ali veš, kaj se pravi zaljubljen biti z vso vročo strastjo svoje krvi,

tako da je v človeku le še ena sama misel, kakor zagozda? Jaz sem bil zaljubljen v „breze“, kdo drugi je zaljubljen v Rembrandtovo Saskijo, kdo tretji morda v Monno Liso . . .“

Mrzel curek se mi je prelil po hrbtu.

„Koprnel sem, bolan sem bil, hujšal sem . . . poglej to lice!“

Prijel se je s palcem in kazalcem za ohlapno lice.

„Koža! . . . Ali kaj bi zdaj s temi grenkimi spomini? Stran, sence! . . . Ves čas mi je šepetalo v srcu, da pride ob poslednji uri odrešenik, dobrotnik . . . zdi se mi celo, da sem videl v sanjah tvoj obraz . . . In glej, prišel si! Daj, prijatelj, najbližji mi, najdražji, da te objamem še enkrat, da te pritisnem na to svoje srce, ki gori od hvaležnosti, kakor je gorelo od koprnenja!“

Tako mi je bilo, da bi mu z nohti razpraskal obraz, odpraskal in odluščil mu to sivo kožo, zato da bi videl pravi obraz, ki je bil čisto gotovo ves drugačen . . . nad vse nesramen, zloben in posmehljiv. Neumnost, pa če je za ped debelo nakidana, je zmerom le omet na hudobnosti in zavravnosti.

Ko me je bil objel, se je povrnil k „brezam“. Obrisal si je dlani ob haljo, prijel je okvir oprezno s palcem in kazalcem ter je držal sliko z iztegnjenima rokama daleč od sebe; tudi glavo je nagnil daleč nazaj ter je napol zatisnil oči. Ves obraz je razodeval otroško ginjenost; ustna so šepetala komaj razumljive besede.

„Malenkost! . . . Razodetje božje — malenkost! . . . Ta luč . . . kakor od onstran življenja, iz pokrajin nadzemskih . . . O ti moj vrt skrivnostni, kako boš sprejel takega gosta, kako ga boš pozdravil in ovenčal, kje mu boš prlpravil vredno prebivališče? . . . Kaj je Rembrandtova Saskija, kaj Monna Lisa?“ . . .

Vztrepetal sem. Ali je bil res z belim očesom pogledal skozi špranjo mojega srca? Ali je bil morda že koj od začetka vse do kraja izpregledal in razumel? Vse razumel ter uganja zdaj svoje burke z osleparjencem, ki je mislil slepariti? Pogledal sem mu v oči, ali v teh očeh je bil še zmerom tisti neumni, skoraj slaboumni izraz, ki ni razodeval prav ničesar. — Udaril se je z dlanjo po čelu, položil je sliko na mizo ter je hitel v drugo izbo.

„Lida! Lida!“

Koj nato se je vrnil s tako urnim korakom, da se je zapletal v svojo pisano dopetačo. Pograbil je sliko, držal jo je narobe daleč od sebe ter se je vstopil široko na prag. Molčal je kakor v zelo slovesnem trenutku; v obraz mu nisem videl. Narahlo sem stopil bližje, da bi mu pogledal preko rame.

(Dalje prihodnjič.)

Ivan Cankar:

Monna Lisa.

(Dalje.)

V salonu je sedela Monna Lisa, vsa taka in tista, kakor sem jo videl prvikrat. Prav tisti nebeški, neskončno sladki, neizmerno zasmehljivi, vsega spoznanja polni smehljaj; prav tisti pogled, ki je vprašal: „Kje so moje globočine?“ — in je sam odgovarjal: „Ni jih več!“

Omamljen sem bil do smrti, premagan, na tla pobit, kakor sem že povedal.

Prekinil je tišino s hreščečim vzklikom.

„Kaj? Kaj praviš, duša?“

Ni se genila niti senca kraj njenih ustnic.

„Res je, duša . . . molče je treba občudovati to zadnjo lepoto, to vidno znamenje . . . Ali vidiš to luč, ali jo razumeš? Ali je prodril tvoj pogled skozi to meglo večerne zarje ter ugledal raj, ki ga slutimo?“

Njen pogled je bil tako miren, globok, ljubezniv in zaničljiv, kakor prej in zmerom.

Nenadoma se je okrenil tako urno, da me je sunil s komolcem.

„Moj Bog, kolika nehvaležnost, kolika nezvestoba!“

Prijel me je pod pazduho ter me porinil za korak naprej.

„Najin dobrotnik! On, ne jaz . . . on je bil izbral to vidno znamenje . . . toda on gleda drugače nego mi navadni ljudje, smeti takorekoč . . .“

Nadaljnih besed nisem slišal. Najrajši bi bil kam pobegnil, kamorkoli; in najrajši bi bil pred njo pokleknil ter pri tisti priči umrl od sramu in od ljubezni; in naposled bi bil najrajši tega človeka, ki je stal tik za menoj, zgrabil za obedve rameni ter ga treščil ob tla, da bi brez očenaša izdihnil svojo nemarno dušo.

Narahlo je nagnila glavo.

„Hvala!“

Hotel sem govoriti modro, lepo in umerjeno, toda umolknil sem kmalu, ker sem zaslišal nenadoma sam svoje odurne in bedaste besede, kakor da jih je kdo meni v zasmeh govoril skozi okno.

„Milostiva! Ta skromni dar . . . kaj dar! Saj bi bil lahko prinesel zaklad izpod Krima, pa bi ne bil vreden vaših belih rok!“

In tudi nisem jaz . . . saj nisem jaz govoril o vidnem znamenju nevidne lepote . . . kako bi jo razodevale te breze? . . . O milostiva, če bi vam mogel pokloniti za vaš skrivnostni hram . . . na primer . . . Monno Liso . . .“

Omamljen sem bil, na tla pobit, kakor sem že povedal.

„Zakaj ne sedete, gospod?“ je vprašala z mehkim, žametastim, toplozamolklim glasom, ki je bil čisto podoben njenemu pogledu in njenemu smehljaju.

„Moj Bog, saj je res, zakaj ne sedeš? O uljudnost, kje si?“ je hitel brzousti in brzonogi Bennati ter me je posadil na zofo, da sam nisem vedel kako. Posadil pa me je zelo daleč od Monne Lise, skoraj za duri.

Salon je bil mračen, miren, opravljen po okusu človeka, ki je že vse videl in vse spoznal. Na stolih, na mizah, na vazah in cveticah in celo na tapetah se je poznal smehljaj Monne Lise. Poznal se je tudi na opojnem duhu; dišalo je po tuberozah.

Natihem mi je prigovarjal od bogvedikod: „Ne glej tja, ne glej tja! Reci, da te ni . . . da si kar tako!“

Zamaknjen sem gledal vanjo ves čas, v njen obraz. Kam bi bil drugam gledal? Edina svetilka v temnem salonu je bil njen obraz. In ob vsem tistem času me je črnkasti Bennati objemal in božal ter mi stiskal roke. Njegovo govorjenje mi je šumelo v ušesih kakor daljna povodenj.

„Dobrotnik . . . kako bi poplačal . . . vidno znamenje . . . nebeška lepota . . . skrivnostni vrt . . . paradiž . . . kajbica . . . domače ognjišče . . . breze v mraku . . . Monna Lisa . . .“

Tisti večer nisem govoril z njo niti besede. Kako bi? Ovijal se me je, kakor pajk muhe; ne samo z rokami, temveč tudi z besedami, z mišljenjem, značajem, z vsem, kakor je bil. Še so jo videle moje oči, moje misli je niso več videle. Samo njega sem čutil. On me je bil premagal, pobil na tla, kakor sem že povedal.

Ne vem in nikoli ne bom vedel, odkod so prišle njegove besede in kam so bile namenjene. Šle so pač kakor veter. Ona je molčala. Iskal sem — iskal bolj v sanjah in hrepenenju, nego z bdečimi očmi — iskal sem mukoma, z vso tisto bolestjo, ki jo nakloni ljubezen, če je prijazna, usmiljena misel odgovorila mojemu hrepenenju.

In zdelo se mi je — samo zdelo se mi je, ker sem bil ves omamljen, kakor sem že povedal. Zdelo se mi je namreč, da so se narahlo, prav narahlo zgenile njene ustnice, samo toliko, kakor

da je bil šinil komaj viden žarek preko njih; in da so se prav narahlo nagnile njene podolgaste trepalnice, tako da je bil globoki pogled vprašujoč in vabeč.

V tistem hipu me je močno stresel za ramo.

„Prijatelj, ali ti je slabo? Hudo si bled!“

Skočil je z zofe, odgrnil je težki zastor ter odprl okno, tako da je planila v izbo šumeča reka večerne zarje ter popila ves čar tišine in miru. Nato je hitel v drugo izbo ter mi je prinesel kozarec vode.

„Pij, prijatelj . . . in čelo si omoči!“

Izpraznil sem na dušek ves kozarec, nato sem vstal.

„Kaj že odhajaš? . . . Tudi jaz pojdem; mudi se mi v kavarno . . . važen razgovor . . .“

Čudonaglo, sam nisem vedel kje in kdaj, je vrgel dopetačo raz sebe, stal je pred menoj osuplim v svoji navadni, obnošeni obleki, s klobukom v roki ter me je zasukal tako urno proti durim, da sem komaj imel časa za neroden poklon in za jecljajočo, neumno besedo. Videl nisem niti njenega obraza — le belo, nerazločno luč, ki je svetila kakor iz daljne daljave. Bila sva na stopnicah, ko sam nisem vedel, kako in kaj.

Na cesti, že blizu kavarne, je nenadoma ustavil svoj brzi, stopičasti korak.

„Čemu bi pravzaprav hodil v kavarno? Vrag naj ga vzame . . . tistega! Ali sem mu kaj dolžan? Kakor za nalašč, iz gole hudobije me je klical iz toplega hrama . . .“

„Iz skrivnostnega vrta . . .“ sem dostavil čisto ponevedoma.

„Zares . . . iz skrivnostnega vrta! So ljudje, ki nikakor ne puste človeka na miru . . . je pač posebna strast, kakor pijača in tarok . . . Na cesti se mu obešajo za suknjo, nadlegujejo ga v kavarni in krčmi, izprehajajo se mu pod oknom večer do večera, trkajo mu na duri po celo uro . . . vse brez sramu! Še spali bi z njim . . . in z njegovo ženo! . . . Kaj bi z njim v kavarni? Naj sedi tam . . . naj sam posluša svoje razglašene gosli! . . . Zbogom, prijatelj!“

Stresel mi je roko in je izginil bogvekam; ko sem se ozrl, ga ni bilo nikjer.

Stal sem dolgo pred kavarno, čisto brez misli . . . takorekoč izžet, gola lupina. Ko sem se vzdramil iz tega trdega spanja, sem bil doma. Noč je bila, zunaj vse tiho; ležal sem na zofi, dremotno je gorela svetilka na mizi.

Iz temnih kotov, kakor iz prepadov, so se počasi vili spomini. Ali ni se prikazal najprej njen obraz, temveč njegov. Oči so mežikale in begale, gube in gubice na licih so se stresale, vlažna ustna so cmokala, in iz vseh kotov, iz prepadov, je neprestano blebetalo njegovo brezmiselno, hudobno, zlagano blebetanje. Kakor vselej, kadar sem ga slišal, četudi le v spominu, me je obšel tolik gnus, kakor da bi gledal golazen v mlaki. Da bi se rešil, sem klical njen obraz. Motno in medlo se je zasvetil iz teme in je ugasnil. Namesto njega se mi je zarežalo v lice: „Kajbica . . . domače ognjišče . . . skrivnostni vrt . . . Monna Lisa . . . Ljudje, ki trkajo po celo uro . . .“

Planil sem, kakor da mi je bila tuja dlan udarila v obraz.

„Saj je meril čisto naravnost name! Jaz, bebec, pa sem ga poslušal in sem morda celo pokimaval! Saj mu je vse jasno, že od začetka mu je bilo jasno! Le ukazati ni hotel: Spoti, prešestnik! Obziren in usmiljen je bil. Vse njegovo brezmiselno kvasanje je bilo samo usmiljenje. Mislil si je: navsezadnje bo le spoznal, kako da je in kaj; osem besed pojde mimo, deveto pa bo razumel in se bo ravnal po nji . . .“

Obšel me je silen sram.

„Tako stojim razgaljen pred tem človekom, ki bi se ga drugače ne maral zadeti niti s komolcem! Majhen je, ostuden, pomi-lovanja vreden, pa klonim glavo pred njim ves plah! Kaj — sam sem hotel!“

Ves čas sem gledal njega, govoril sem, prerekal se z njim; nje nisem videl.

Šel sem pozno spat; ves žalosten sem bil, toda zatajeval sem solze, ker se mi je zdelo, da me gledajo iz kota neumne, hudobne oči.

Komaj sem se zjutraj vzdramil in ko še oblečen nisem bil, je potrkalo na moje duri.

„Kdo je?“

„Ah . . . prijatelj!“

Mil glas, trepetajoč, poln prošnje in kesanja.

„Potrpi!“

Roke so se mi tako tresle, da sem si le s težavo zapel ovratnik ter si prevezal ovratnico.

Ko sem odklenil, je planil v izbo ter me objel brez pozdrava in ogovora. Šele čez dolgo časa je izpregovoril mukoma sopeč, sunkoma, kakor da ga je bilo prej dušilo samo prijateljstvo ali kaj.

„Prijatelj! Oprosti! . . . Ali mi sploh moreš oprostiti? . . . Na kolenih, glej . . .“

Res je upognil koleno, kakor da bi nameraval poklekniti; jaz pa sem ga prijel za obadva komolca.

„Ali si že kdaj doživel tako črno nehvaležnost? Udari me na lice, pljuni mi v obraz! Ti prideš k meni, dobrotnik, prineseš mi takorekoč . . . zvezdo z neba . . . Jaz pa nesrečnež, razbojnik, toliko da sem ti v roko segel, malo da te nisem pognal preko praga . . . In poslovil sem se . . . oprosti da se tako izrazim . . . kakor da bi te v hrbet sunil! Ali sem rekel adijo? . . . Pomisli, da vso noč nisem zatisnil očesa; od same žalosti in skrbi . . . Dvakrat sem vstal, da bi se napotil k tebi . . . ali kako bi ponoči? Tudi me je obšla grenka misel, da bi storil konec temu nesrečnemu, izgubljenemu življenju. Saj vidim, da nisem za nobeno rabo več, za prav nobeno, niti za tisto ne, da bi znal reči: Bog povrni!“ . . .

V glavi mi je šumelo, kakor da bi gledal z visokega mosta v derečo vodo.

„Za božjo voljo, prijatelj . . . ali si slabo spal?“

„Spal? Prejokal sem vso noč! Kako bi mogel misliti na spanje, ko mi je ležal na srcu greh kakor kamen? . . .“

Srd mi je planil v lica.

„Ne razumem te . . . oprosti! Niti besede ne razumem, kolikor jih je! Kakor da bi od strehe kapalo . . .“

„Od strehe?“

Napravil je tako prestrašen obraz, kakor da je bil ugledal smrt.

„Vrag te vzemi!“ mi je nenadoma bušilo iz ust.

Takrat si je zakril obraz z rokama in preden sem vedel kako, je izginil skozi duri.

Legel sem na zofo ves truden. Žena mi je prinesla zajutrek; pogledal sem ji v obraz in zdela se mi je čisto tuja, kakor da je že leto nisem videl. Mislim, da je imela objokane oči. Kaj morda že tudi ona? Vrag vzemi vse po vrsti!

Ni še minilo pol ure, ko so se vrata prav potihoma in počasi odprla in se je prikazal na pragu njegov ostudni obraz.

„Le še enkrat . . .“

Ves sključen je stal tam, majhen, ponižen, klobuk v roki, kakor berač.

„Le še enkrat da te vidim, preden zatisnem na vekomaj te trudne oči! Ne zahtevam, ne prosim, da mi sežeš v roko, v to

nevredno, nehvaležno . . . Toda le eno samo besedo, eno blago, usmiljeno besedo iz tvojih ust bi slišal rad, preden . . .“

Vstal sem mukoma in počasi, ker sem bil takorekoč . . . premagan, na tla pobit.

„Povej mi, prosim te v imenu božjem in vseh svetnikov, kaj bi rad! Povej brez tistih nepotrebnih, oblizanih, na prečo počesanih besed! . . . Ne maram več čakati, ne maram, ali slišiš? Povej mi naravnost, brez ovinkov, če me misliš ubiti, zato da bom vedel!“

Ves sem se tresel, govoril sem zmerom glasneje in nazadnje sem slišal sam, da kričim hripavo.

Stal je pred menoj kakor otrok pred šibo.

„Gospod . . . gospod . . .“

„Kaj gospod! Bog vedi . . . kakor trakulja si . . . tam žre in noče ven . . . človek misli samo nanjo . . .“

„Kako . . . trakulja?“

„Torej povej že, kaj hočeš od mene!“

V svoji razburjenosti sem ga zgrabil ter sem ga trdo posadil na zofo.

„Zdaj govori!“

Njegov obraz je bil mahoma tako nedolžen, ves mil in blag, kakor da se prav nič ni zgodilo.

„Saj sem govoril . . . saj sem že vse povedal!“

Nisem vedel, kaj bi storil; strmel sem nanj in sem molčal; tam je sedel na tisti rdeči zofi . . . kakor madež od olja ali petroleja; človek se jezi in zoperna mu je zofa in izba in ves svet. Gledal sem, da bi ga brž odpravil, da bi zaklenil duri za njim in ga nikoli več ne videl. Segel sem mu v roko.

„Torej . . . brez zamere! Danes sem nekoliko slabe volje, saj vidiš!“

Ponevedoma sem mu stisnil roko tako močno, da je spačil ustna ter me pogledal z osuplim, prosečim očesom.

„Ali nisi . . . zaradi nehvaležnosti? . . .“

„Ne, ne, čisto nič nisem razžaljen!“

Izpustil nisem njegove roke, dokler nisva prišla do duri; odprl sem jih sam in tudi sem jih resnično zaklenil za njim, še preden je bil na stopnicah.

(Konec prihodnjič.)

Ivan Cankar:

Monna Lisa.

(Konec.)

Isti dan sem sklenil v svoji grenkobi, da upihnem v srcu vsako misel nanjo in nanj. Zakaj komaj se je prikazala pred mojimi očmi jasna in svetla njena podoba, sem ugledal velikega, gnusnega pajka ali na čelu, ali na licu, na ustnicah, na rokah; posebno ostudno in smešno je bilo, kadar je lezel po nosu. Čutil sem v grozi in sramu, da me je bil vsega osvojil, z dušo in telesom.

Zvečer je potrkal na moje zaklenjene duri. Najprej me je spreletela misel, da bi se zatajil, nato pa me je obšlo silno poželenje, da bi jo videl še enkrat, samo še enkrat, poslednjikrat. Odklenil sem duri.

Stopil je predme ves prijazen in sladak in me je pogledal kakor otrok mater, kadar jo vprašuje molče in proseč: „Ali si še huda?“ Samo priprl je bil duri za seboj in je držal za kljuko.

„Z malo prošnjo . . . z eno samo malo prošnjo prihajam k tebi; če ti ni prav, kar reci . . . misli si, da sem smet!“

Odmahnil sem zlovoljen.

„Namreč . . . zgodaj je še in toplo je zunaj . . . ali bi se ne branil čaše vina in skromnega prigrizka? Sorodnike imam na Štajerskem . . . vino pa staro in žlahtno . . .“

Molče sem si ogrnil suknjo.

„Pojdiva!“

Na ulici sem se namenil, da se ne pobrigam več za njegovo besedovanje, da ga preslišim . . . kakor navsezadnje človek ne sliši več enakomernega topota železniških voz, kričanja otrok, vzdihovanja žene, ponočnega lajanja psov. Lezlo mi je v srce kakor topa udanost.

„Saj je poslednji dan, poslednji večer! Kaj bi si še bolj grenil to poslednje grenko veselje! S čisto mislijo pridem k nji kakor kristjan v cerkev!“

In res ga vso pot nisem slišal niti videl. Grenko mi je bilo pri srcu, ali skoraj prijetna mi je bila ta grenkoba; podobna je bila tisti jutranji lenobi, ko človek nič ne misli, leži kakor mrtev in bi najrajši tako ležal do sodnjega dne.

„Kam? Saj je tukaj veža, tukaj je naše takorekoč . . . ognjišče!“

Šel bi bil mimo, kar zmerom dalje . . . do morja.

Stopila sva v izbo. Tam je bila že pripravljena mrzla večerja; troje krožnikov, troje črnih steklenic in troje kozarcev. Bennati je hitel v salon in je urno zaprl duri za seboj. Vrnil se je kmalu z neskončno žalostnim obrazom.

„Tako je torej . . . take so ženske! Hotel sem, da bi se prijetno razgovarjali o prijetnih stvareh, čisto sami, domači . . . zdaj pa sedi tam z obvezanim čelom, blede kakor svetnica . . . kakor Monna Lisa . . . In pravi, da se ji bliža smrt . . . kadar ženska narahlo zakašlja ob odprtem oknu, že pravi, da se ji bliža smrt... Ne kaže drugače, kakor da sama večerjava — kdo bi gledal pusto žensko? Nerodno mi je, verjemi . . . neprimerno je . . . kakor da bi držal v roki, že pred ustnicami, poln kozarec žlahtnega vina — pa skoči muha vanj . . .“

Verjel mu nisem niti besede. Vse to je bil nalašč tako ukrenil... čemu?

Večerjo sem komaj pokusil, pil pa sem s toliko slastjo kakor drugače nikoli. Tudi Bennati je pil. Mene je napravilo vino otožnega, njega veselega in zgovornega. Udal sem se in sem ga poslušal; z globokim gnusom, toda poslušal sem ga.

„Ali se še spominjaš na tisti prvi večer . . . v krčmi tam?“

„Spominjam se!“

„S takim glasom si odgovoril, kakor da bi iz groba vzdihnil... Tudi jaz se spominjam. Ali nismo takrat govorili o ljubosumnosti? Oči so te izdajale . . . za ljubosumnega tepca si me bil krstil v svojih mislih! Nič hudega . . . tudi drugi so že tako mislili, celo povedali so! . . . Kaj bi človek storil zoper take misli in besede? Ali bi se prerekal z njimi? Kdor pravi, da ni bolan in da nikoli ni bil, je čisto gotovo bolan; jetični ljudje si bijejo na votla prsa . . . Zakaj bi ne razglasil, kar s prižnice oznanil, če bi bil ljubosumen. Saj ni greh! In pokaži mi človeka, ki še nikoli ni bil ljubosumen... moža ali žensko mi pokaži! Poznam ljudi, ki so bili ljubosumni celo na take reči . . . kakor, recimo, na nov slamnik, na koketne šolne, ali celo na pahljačo . . . Jaz imam ženo, ki je kakor podoba na steni. Ali tudi v podobe so bili že ljudje zaljubljeni . . . z vso močjo, da nore ljubosumnosti. Če bi torej jaz prisluškaval pred zaklenjenimi durmi, če bi ob nenavadni uri prišel iz pisarne, stopil po prstih v salon, iz salona v spalnico, ali če bi naskrivaj gledal skozi okno, kdo se izprehaja ob večernih urah po tej neprimiljudni cesti — kdo bi mi zameril? Vsega tega nisem storil . . . le časih

sem takole malo pogledal na oči, na obraz ... premeril ter postavil na svoje mesto besedo, ki je mimogrede in ponevedoma kanila iz ust . . . saj to ni prepovedano, kaj?"

„Ni prepovedano!“ sem rekel mirno in še nasmehnil sem se.

Ves vesel me je pogledal, kakor da mi je od srca hvaležen za priznanje.

„Saj sem si mislil, da boš tako odgovoril! Učen si in poznaš človeško dušo!“

Nič me ni brigalo, če so njegove besede zasmeh, ali če so nezmisel. Tista grenkoba, topa žalost, je ležala kakor kamen na mojem srcu. Časih sem mimo njegovih besed prisluškaval proti salonu; posreči se človeku, da sliši v železniškem vozu najtišji šepet. Zazdelo se mi je nekaterikrat, da čujem rahel korak, šumenje krila, poluglasno besedo; ali bile so morda le moje misli.

„Zares . . . čemu bi bilo prepovedano prisluškavati mislim, ki gledajo iz oči tako nedolžno, kakor izza grma otrok, ki je bil sadje klatil? Če drugega nič — zabavno je! Na primer: tam je človek, ki ga spoštuješ iz globočine srca; misliš, da je njegova duša bela in visoka, vsa alojzijska; ugleden je, pokonci hodi, proti nebu gleda, ves narod se mu takorekoč odkriva; pa ti pomežikne ponevedoma, poškili za hip na to ali na ono stran, kamor bi ne bil smel poškilliti — in glej, golota nagnusna sedi pred teboj in smrdi! Zabavno je, človek se veliko nauči, pogleda takorekoč v življenje . . . v tisto, ki je pod odejo . . .“

Naslonil sem se s komolci na mizo; glava mi je bila zelo težka.

„Kaj si hotel povedati? Ali se nikoli ne boš navadil govoriti naravnost? Kakor slavonski konj si, ki nepodkovan ne mara na trdo cesto in vlačí koleselj po travi! Če misliš kaj povedati . . . vraga, saj tudi tebe razodevajo oči, te krmežljave! Slišim pesem, čeprav je ne poješ . . . slišim jo razločno iz polomljene harmonike tvojih besed!“

V otroškem začudenju je buljil name.

„Ali kako . . . kaj? Dobrotnik . . .“

„Prizanesi mi! Saj rad priznavam, da sem bil neroden butec, ali zato še ni treba, da bi me zasmehoval, posebno pa ne, da bi to zasmehovanje gonil brez nehanja, kakor slepec lajno . . . Saj tudi ti, mislim, da nisi velik modrijan . . . vse se mi zdi, da si lovil muho, ki je sedela na stropu, druga ti je čepela na nosu, pa je nisi videl . . .“

Skočil je izza mize.

„Razloži . . . razloži! Nisem natanko razumel . . .“

Zasmejal sem se mu v obraz.

„Zakaj bi tudi jaz ne govoril v veter? Lovi jih po zraku, moje besede, in če katero ujameš, si jo oglej na dlani!“

Vstal sem, da bi se poslovil; on si je brž ogrnil suknjo.

„Spremim te . . . samo do ogla . . . spodobi se . . .“

Zdelo se mi je, da njegovo hlastanje in zmedeno govorjenje ni več zlagano in da ga je bil obšel nenadoma resničen, globok nemir. Pod stopnicami se me je oklenil pod pazduho, tako da sva stopala tesno drug ob drugem. Noč je bila topla in jasna, same zvezde.

„Nekaj si rekel, samo par besed . . . ali kolikor besed, toliko žebljev se mi je zabilo v glavo . . . Nekaj si mi hotel pokazati, komaj toliko si odprl duri, da se je zasvetila špranja, pa si jih zaloputnil. Meni pa si kanil v srce nemir . . . in iz take kaplje je kmalu morje . . . Prosim te, razodeni mi . . . zdaj v tihi noči . . . saj niti zvezde ne slišijo!“

Spet se mi je vzdigal v duši tisti srd, z gnusom prepojen, ki sem ga ves večer tiščal ob tla . . . Glej človeka . . . ne človeka, smet! Kakor oduren, strupen pajk mi je bil oskrunil čisto ljubezen, je pljunil na moje koprnjenje . . . in zraven še nase in nanjo . . . In zdaj, ko je slišal nedolžno, brezmiselno besedo, zdaj trepeče, se zvija pred menoj, prosi milosti!“

Ozrl sem se nanj in res je bil ves kakor oduren, strupen pajk, da bi mu najrajši stopil s podplatom na spačeni obraz.

„Ne vem, kaj bi ti razlagal! Kje so besede, ki puhnejo ob vinu iz ust? . . . Zaspan sem, lahko noč!“

Stopil sem hitreje, on pa je tekel z drobnimi koraki ob moji strani.

„Ne, ne . . . ne izpustim te! Nekaj je v tebi . . . nekaj mojega! Prišel si, pogledal si in si vzel! Daj, vrni!“

Nič ne vem, kako se je zgodilo — nenadoma sem ga držal s pestjo pod ovratnikom; in takrat je švignila mimo moje duše misel kakor blisk. Izpustil sem ga počasi in sem bil ves truden od same tiste misli.

Pogledal me je molče, sila bled in star je bil v obraz; okrenil se je ter je šel majhen in sključen po svoji poti. Ko je izginil v noč, sem se vzdramil iz omotice.

„Zakaj nisem storil takoj, zdaj, ko je bila prilika?“ me je spreletelo. Tista misel je bila švignila mimo kakor blisk, ali ostal

je v mojem srcu njen temni sijaj. In vedel sem, da sem jo bil slutil že od vsega začetka, da me je vabila od daleč — kakor zvezda, ki jo vidi človek ob belem dnevu z nemirno svojo dušo.

Ni se mi hotelo domov, stopil sem v kavarno. Težak vzduh je bil tam, vsi ljudje so imeli čudno rumenkasto polt na licih . . . kakor da so umirali na očitnem kraju opolnoči, ob čaju in žganju, v smehu in kriku. Šel sem mimo ogledala in sem videl, da je moj obraz prav tako rumenkast in upal, da so moje oči prav tako rdeče in udrte.

Izbral sem si mračen kot daleč od gostov in sem si naročil konjaka.

Prej na cesti se mi je zdela misel vsa temna in grozna; ko sem jo ogledaval ob rumeni, dimasti luči, se mi je zdela skoraj prešerna, veselega smeha vredna.

„Zame je že tako ali tako vse izgubljeno! To življenje ne pojde nikamor več . . . preobložena je samokolnica, obtičala bi na mestu, kjer je . . . položil sem bil nanjo Monno Liso in še njenega pajka povrhu . . . Nikamor ne pojde dalje, niti kolesa bi ne zaškripala . . . In tudi če bi bilo vse drugače . . . in bi vsega tega ne bilo — koliko je bilo vredno to moje življenje, meni in drugim? Bilo je kakor kamen ob cesti . . . če je ali če ga ni! Ali ni cena še previsoka, da ga dam za en sam imeniten dovtip, za en sam prešeren smeh?“

Ob tej veseli misli sem se nasmehnil; natakaj je šel mimo in me je začuden pogledal; nasmeh rumenega obraza najbrž ni bil posebno lep.

„Sto takih žalostnih življenj samo za tisti trenotek, ko bo bled, trepetajoč, molče proseč vzdignil roke ter jih iztegnil proti meni, ko bodo široko odprte oči belo strmele . . . in ko bo ona . . . Zares . . .“

Nanjo sem bil čisto pozabil; in vendar se je bila porodila misel, iz samega poželenja, da jo vidim, da jo poljubim na tiste vabeče, zasmehujoče, vsega spoznanja polne ustnice . . . da jo poljubim takrat, ko bodo te ustnice od groze trepetale in se bodo bele roke plaho razklenile . . .

Vstal sem, ko je bila polnoč in sem se napotil tja ves miren, kakor za malovažnim, pustim opravkom. Ob hišnih vratih ni bilo zvonca; potrkal sem s pestjo in sem čakal dolgo. Odprla mi je hišnica, ki je gredoč spala; niti pogledala me ni. Šel sem hitro po temnih stopnicah, kakor da bi jih poznal od vekomaj. Pred durmi

sem pozvonil in sem poslušal; zgenilo se ni nič; pozvonil sem drugič, nekje je zašumelo; pozvonil sem tretjič, dolgo in močno; počasni, oprezni koraki so se bližali durim.

„Kdo je?“

„Odprite!“

Polagoma, obotavljaje se je vrtil ključ v ključavnici.

„Spoznal me je po glasu,“ sem pomislil, „pa ne ve, ali bi, ali ne . . . morda sluti . . .“

Ko se mi je zdelo, da se je ključ že popolnoma zavrtil, sem krepko prijel za kljuko in sem se uprl ob duri. Vdale se niso takoj, tudi on se je upiral.

„Kaj bi?“

Glas se mu je tresel in je bil hripav.

„Nič . . . nič posebnega!“

Odrinil sem ga počasi in obzirno; stal je pred menoj v svoji pisani dopetači, svečo je držal v levici, ki se mu je zelo tresla; tako star, siv in nadležen se mi je zdel, kakor da se je bil od večera do polnoči postaral za dvajset let; posebno smešna je bila pisana ponočna čepica z dolgim čopom, ki mu je bila zdrknila globoko na tilnik; izpod nje so štrleli kocinasti, potni lasje.

„Ob tej uri . . . ali si pijan?“

Bog sam vedi, kaj se je zgodilo v meni — v tistem trenutku bi nikakor ne bil mogel storiti, kar sem se bil še pol ure prej namenil. Stopil sem z dolgim korakom preko izbe.

„Kaj . . . kam?“ je hitel za menoj.

Molče sem odpahnil duri v salon.

„Kaj . . . kam?“ je klical z jokavim glasom ter se je opletal krog mene v svoji nerodni dopetači, svečo v roki, čepico na tilniku. Stopil sem naravnost proti durim, ki so držale v spalnico, on pa me je prijel za roko tako močno, da bi si ne bil mislil.

„Ne tja, ne tja! . . . Bolna je svetnica . . . še jaz ne . . . še jaz ne . . . dobrotnik . . . brat!“

Nisem ga poslušal; ker se duri niso vdale, sem jih odpahnil s komolcem in kolenom.

Stal sem na pragu tako trd, mrzel in mrtev, kakor da je bila v tistem hipu izpuhtela kri iz vseh mojih žil.

Na postelji, pod sinjim baldahinom je sedela Monna Lisa. Ogrnila si je bila v naglici temnomodro spalno haljo; izpod nje so gledale še belejše njene roke. V smehljaju njenem je bil komaj še sled tistega zadnjega spoznanja — sama nedolžnost je bila, čista,

kakor ponočno spomladansko nebo, ki vidi greh in ga oznanja za čednost. Nič se niso zgenile te ustnice, tudi trepalnice so bile mirne; izpod njih je izpraševal globok pogled: „Kje ste videli take oči, kakor so te moje?“

Ob oknu je slonel tisti dolgi, kodrolasi, modrooki fant in njegove lene oči so vprašale samo enkrat dolgočasno in zaspano: „Kaj bi radi, gospodje, ob tej pozni uri?“

Molčali smo vsi, da bi lahko slišali svet in zvezde. Bennati se je vzdramil; odprl je usta, da so so prikazali črni, škrbinasti zobje; besede pa ni bilo, ne krika. Zalučil je svečo ob tla, da je ugasnila ter se zdrobila; nato je planil name, oklenil se z vsemi koščenimi prsti mojega vratu ter me suval v kolena z obema bosa nogama.

„Nehaj!“ sem zahropel.

Izpustil je z desnico ter me je bil s pestjo po čelu in po licih. Bolelo me ni, le njegovega obraza me je bilo strah; od postelje je sijala rdeča nočna luč naravnost nanj. Oči so bile vse bele, nemirne punčice so bile izginile bog vedi kam; lica so bila čisto usehla, ohlapna, da so štrlele visoko tenke kosti; usta so bila še zmerom odprta. Vse pa je bilo ena sama groza, groza . . .

Sunil sem ga v stran, da se je zakotalila čepica do postelje, tik pod Monno Liso; nato sem pobegnil . . .

Ko sem stal na ulici, se mi je zdelo, da je težka železna suknja padla od mene, kakor da je bila od papirja. Nekoliko truden sem res bil, da sem se naslonil ob zid . . . toda smejal sem se, smejal, dragi moj! . . . Neki človek je prišel mimo, pogledal me je, stresel je trikrat z glavo ter je šel po svoji poti. —

K. Dolenc:

Sužnjem.

V globini srca mi često vzplamti
srdú plamen, bolešno žgoč,
ko mi oko naš narod motri,
pogreznjen v sužnosti noč —
srce se srdi, in duša dvomi:
Ne bo li bolje nekoč?